

Володимир Лис

Діва
Млинища

Роман

ХАРКІВ **КЛУБ**
2016 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)
Л63

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки *IvanouITCH*

ISBN 978-617-12-1520-7

© Лис В. С., 2016
© DepositPhotos.com / pellinni,
обкладинка, 2016
© Книжковий клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», видання
українською мовою, 2016
© Книжковий клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», художнє
оформлення, 2016

Сила та пишність — одежа її,
і сміється вона до прийдешнього дня.
Книга притовістей Соломонових, 31–25

I. РЕКРУТ

1. МЕТЕЛИК НАПОЛЕОН

Відомо, що все в цьому світі, а відтак і в житті, взаємопов'язане. Існує теорія, що помах крил метелика, який випадково, десь там у джунглях на Амазонці, зачепив павутинку чи краплю роси, може зруйнувати цілий ланцюжок зв'язків і створити нову ситуацію, яка через енну кількість нібито випадковостей, а насправді послідовних операцій, спричинить ураган на тихоокеанському чи атлантичному узбережжі США. Ба, більше! Помах крил метелика на острові Борнео здатен викликати ледь не вселенську катастрофу через цілий ряд замкнутих, але неминучих процесів у тому самому ланцюжку. Це може статися досить швидко чи розтягнутися на триваліший період.

Утім, метелику, щоб змахнути крильцями, що зрушать світ, ще треба самому стати метеликом. З бридкої гусені.

За цією теорією, наша історія починається з крику породілі на середземноморському острові Корсика. Маленький, щойно народжений хлопчик, якого бере на руки повитуха, що її десь на українському Поліссі назвали би бабницею, не знає, звісно, що йому судилося не лише змінити світову історію, але, що либонь важливіше, — започаткувати цілий великий ланцюжок моральних, на перший погляд непомітних, зате дуже важливих змін далеко від Корсики і від Франції, до якої потрапить дитина з бідної корсиканської, правда, шляхетської родини.

Хлопчик виросте і зробить блискучу кар'єру, відому всьому світові, принаймні, тій його частині, що освічена і військова. Чи міг зупинитися помах крил метелика на ім'я Наполеон? Наполеон Бонапарт. Наполеоне Бонапарте. *Napoleone Buonaparte*. Як там ще? *Nein, no* і ні. Тому, що механізм був увімкнений породілєю і картолеоне (тобто тією, що приймає пологи) чи бабницею (на західнополіському діалекті). Механізм, що й привів урешті до вирішального помаху тепер уже велетенських крил.

Ну що б, здавалося, ще потрібно цьому хлопчиськові, потім підлітку, далі юнакові, молодому чоловікові? Невисокого зросту, не вельми показному? Потрапивши до континентальної Франції (Корсику тільки-тільки приєднали), він вступає до військового училища. Лейтенант королівської гвардії з блискучими еполетами. Мрія не корсиканського вискочки, але сотень синків знаних французьких аристократів. Та вже діють суспільні тектонічні здвиги. Тим, хто танцює на місці поруїнованої в'язниці-фортеці Бастилії, немає діла до маленького незграбного офіцера. Але офіцерик-метелик змахує крильцями. Поки що крильцями. А не крилами.

Він сам творить свій ланцюжок. І водночас є його частинкою, з'єднувальною ланкою.

Що ще потрібно людині з низів, яка у 24 роки стає генералом? Ще більше! Стати першим з генералів і першим консулом Республіки. Зробити низку блискучих походів. Підготувати 18 брюмера¹. Метелик, який усвідомив, що він зробить бурю. Таким метеликом і був Наполеон Бонапарт. Але справжня буря тільки готувалася. Визрівала.

У травні 1804 року його проголошують імператором усіх французів. Проголосити себе королем Франції означало б повернутися до минулого, і, по суті, стати одним із Бурбонів, хай і незаконним з їхньої точки зору. Вище! Метелик-Наполеон прагне бути в епіцентрі бурі, яку сам розпочав. В епіцентрі бурі!

¹ День перевороту, що привів до влади Наполеона. (Тут і далі прим. авт.)

Корона лягає на його завелику, як для такої короткої постави, голову. Імперії у Франції ще не було. Але вже є.

«Це виклик», – думає російський посол. Завтра його звіт про інавгурацію (звісно, незаконну) повезе фельд'єгер посольства до Санкт-Петербургу. Через якихось два чи три тижні запечатаний сургучем пакет ляже на стіл російського імператора Олександра Першого. Він читає і супиться. Він не дурний, цей онук німецької принцеси Софії-Августини Анхальст-Цербської і російського графа Салтикова. Його царський нюх (точніше, слух) відчуває далекий шум ще далекої, більшої бурі, яку накликає метелик на ім'я Наполеон.

Наполеон, позаяк уже наважився проголосити себе імператором (подумати тільки – поставити себе на одну дошку із домами Романових, Гогенцолернів і Габсбургів), на цьому не зупиниться. Йому мало Франції – територіальні претензії до Австрії і Пруссії, союзників Росії, неминучі. Отже, неминуча й нова війна. Потрібно збільшувати військо. А де його візьмеш?

Хіба збільшити, посилити запроваджені при його бабусі Катерині Другій рекрутські набори...

Своїми міркуваннями про можливий розвиток подій у зв'язку з проголошенням Наполеона імператором і коронування його Папою Римським Олександр Перший ділиться з членами Негласного комітету – вищого неофіційного органу Російської імперії в перші роки правління Олександра Першого – князем Адамом Чорторійським, графами Строгановими, Новосельцевим і Кочубеем. Першим є князь Чорторійський (чи Чарторійський, на польський штиб), міністр закордонних справ, друга особа після імператора. Він уже ознайомився з повідомленням із Парижа. Дивлячись на князя, який є явним симпатиком Наполеона та його реформ, Олександра раптом осяває думка – Польща. Колишні польські, а тепер російські землі.

Коли заходить граф Кочубей, який неофіційно курує в Негласному комітеті внутрішню політику, імператор Олександр ставить йому питання (звісно, французькою):

— Здається, при моєму папа в нових губерніях була запроваджена якась поблажка щодо рекрутських наборів?

— Так. Але...

Кочубей косує на князя Чарторийського.

— Ваша величність, якщо йдеться про таємний привілей, я згоден, щоб його скасували, — після невеликої паузи каже князь Адам.

Імператор дізнається — на початку 1797 року його батько, імператор Павло, таємним указом, бажаючи загладити образи, нанесені його матір'ю новим підданам — деяким польським аристократам, запідозреним у симпатіях до бунтівника Костюшка, — дозволив тимчасово, протягом десяти років, не проводити рекрутських наборів у трьох губерніях — Ковенській, Волинській і Гродненській — у тих населених пунктах, що належали князям і графам Чарторийським, Любомирським, Браницьким, Заславським і кільком іншим.

— Я згоден достроково скасувати цей таємний привілей, — повторює князь Адам. — Якщо це потрібно імперії.

— Дякую, мій друже, — імператор явно задоволений. — Іншого я й не чекав.

Його держава отримає додатково кілька тисяч новобранців. Наступного дня гінці помчать до найзахідніших губерній. У більше сотні сіл і містечок трьох губерній також проводитимуться віднині рекрутські набори до імператорської армії, запрацюють нові рекрутські пункти.

Тут постає питання: чому були надані ці, кажучи сучасною мовою, преференції? Чому вісім років (з 1797-го по 1804-й) не проводилися рекрутські набори в цілому ряді сіл і містечок двох губерній, які належали польським магнатам?

Якби ми заглибилися в коріння цього питання, довелося б знову повернутися до біографії принцеси Софії-Августи, яка стане російською імператрицею, до її жаги плотського кохання, що їй не може дати небіж Петра Першого майбутній Петро Третій, до таємних зв'язків майбутньої Катерини з російськими аристократами, що почалися адюльтером з графом Салтиковим, а відтак — до ненависті імператора Павла до своєї матінки.

Текст таємного указу про певні преференції польським князям і графам згодом був знищений. У ХІХ столітті велось справжнє полювання на копію цієї таємної угоди.

Та наша розповідь не про це.

Ідеться про таку тонку матерію, як людська душа.

Втручається тітка метафізика.

Стежте далі за тим, що вона витворятьтє.

Автор щосили сперечатиметься з нею, хоча ї розуміє, що це марно.

Я спробую впіймати невовиме, можливо, воно називається грою Провидіння з нашими душами.

Я спробую вкотре виправдати саме життя, у його таких простих почуттях і проявах. Воно того варте, щоб спробувати його хоча б оцінити, чи принаймні відчути, якщо не зрозуміти.

Але таємну угоду імператора Павла з польськими князями і графами вже ліквідовано.

Отже, надалі змах крил метелика-Наполеона призводить до великих зрушень армії імперій і королівств, зрушень у європейській політиці і початку нових змін світового порядку. Але цей змах, цей ланцюжок подій приводить і до здвигу, майже непомітного в історії невеликого поліського села. До кількох родин, яких торкнеться той рекрутський набір. Навіть більше. До зрушення у свідомості та моралі простих поліських селян. Що таке їхня доля, їхнє життя, порівняно з долею і життям імперій і королівств? Ніщо, з точки зору імператорів і королів. Смерть когось із солдатів у майбутніх походах теж мало значить для імператорів французького, австрійського чи російського. Армія їде далі чи продовжує відступати.

Однак гасне не тільки людське життя, гасне цілий Всесвіт.

А проте порухи людської душі не менш, а більш значимі, ніж рух того ж війська. Чи так це?

Поліське село Загоряни, про існування якого не здогадується Олександр, а тим більше Наполеон – воно загубилося серед лісів і боліт, – ділиться на чотири частини-кутки і два менших – підкутки. На одному з тих кутків, найвіддаленішому від дороги, що веде від Шацька до містечка Любовня, –

Млинищі — серед інших живе сім'я Терещуків, по-вуличному Гапликів. Кажуть, прадід дєдини¹ Юстини на прізвище Лєсь мав звичку казати це слово часто, коли щось завершував робити, або ж як щось не вдавалося — гаплик та ї усе. Так і причепилося. Петро Терещук прийшов у приймаки з сусіднього села Перечип, де Терещуків було багацько, мало не півсела. Та ї теж став Гапником. Петро з Юстиною нажили четверо дітей. Дві дочки — Уляна ї Маруся — вже були заміжні, у своєму ї сусідньому селі. А от хлопці — Панас і Тарас — ще тільки шукали собі пари. У Панаса, якому минув дваїцятник, все складалося на те, що от-от жениться. Він і не приховував од матері, що накинув оком на Параску Луськівську, яка жила на березі Мережки на межі з іншим кутком села — Козлищем.

Мати Юстина була не проти мати таку невістку. По смерті чоловіка чотири роки тому — схопило живіт з правого боку, думав, переходить, а за п'ять днів і віддав Богові душу — вона була довго сама не своя. Та все ж хлопцям дала раду, тільки ж хлопці хлопцями, хотілося до когось контетніше² озватися, по-жіночому побалакати, поплакатись, та хотя б із невісткою.

Панас виріс вдатним парубком, не надто високий, але ї не малейкий, сильний, роботящий. Юстина знала — буде ще правдешнішим хазяїном за батька Петра. Колись Петро пішов у Перечип, навідувався до дядька, а в того геть недалеко лоша вродилося. Четвертий тиждень, а на ноги стати ни може, очі геть запливли, мо' раз на день ними ї блимне, нога якась вивернута, до цицьки ї ни прикладається, хіба силою ввіллють молока. Подивився Петро на те лоша, лошицю геть нездалу. Ну ї випросив його собі. Дядькова родина була ї не проти, бо ждали, що лоша от-от все їдно здохне. Петро закутав лошатко в якусь лахмітину ї на руках (було геть легке) приніс додому. Тєсть, Юстинин батько Михайло, насварився було на приймака — нащо тобі той завошивлений клопіт, али потому

¹ Тітка (діал.).

² Конкретніше, прихильніше (діал.).

махнув рукою. Петро по сусідах молоко коров'яче випрошував, у баби Варчихи якоїс'я настойки на травах та мазі дістав.

Ходив за лошетком лучче, як за маленькою дитиною.

І сталося диво — поволі-поволі, а таки лошичка ожила. З неї, Воронки, і почалося їхнє перетворення на хазяїв. Петро, як умирав, то просив, щоб його жінка і сини з хати якось вивели, а Воронку — мала ворону масть — до порога підвели. Воронка як побачила хазяїна — потяглася мордою, Петро до неї припав, гладити став. Гладив і плакав, і тут Юстині здалося, що і коняка заплакала. Одвернулася жінка, руки собі кусала, щоб не заголосити. Таке прощання ни на життє вказувало.

«Чоловіка нима п'ятий рік, а сини як дубочки — міцні, працювиті. Бог забирає, али ж і дає», — думає Юстина. Панас успадкував батькову любов до коней. Орати вмів ще ліпше за покійного тата. Хлопець був бистрий до роботи, та і за словом у кишеню не ліз. Мала надію Юстина, що з часом і земельку прикупить, хаї не поля, може, пан приболотної землиці продасть, всі стануть, щоб неї якось осушити, в поле перетворити. Жениться, то, диви, і озветься оселя голосами внуків. А дасть Біг, і Тараса женять, місце є, де хатину другу прибудувати.

Увечері Панас матері сказав, що завтра піде болітце їхнє косити. Він щойно вернувся з вечірніх походеньок і мати знала, чого так радо світяться синові очі. Видно, вже добре бурлить у парубкові чоловіча кров.

...У далекому Парижі за кілька тижнів перед цим Наполеон уперше заходить до спальні Жозефіни Богарне вже як імператор всіх французів.

Він уже знає про майбутні свої походи на схід.

Його не цікавило і не могло цікавити, хто братиме участь у цих походах.

Хто протистоятиме його армії в арміях пруській, австрійській і російській.

«Лось понюхав шкуру вбогого чоловіка, — чомусь пригадався початок давнього переказу, якого колись розповідала бабуся. — Ні, не так. Убитого чоловіка».

— Мій перший трофей не на війні, — сказав імператор Наполеон. — Трофей імператора.

Жозефіна засміялася.

...Засинаючи, Панас думав про свою Парасю, наймилішу у світі. Свою суджену, свою кохану. Його. Його. Йо...го...

Князь Адам Чарторийський думав, теж засинаючи в Санкт-Петербурзі, про Польщу. Він любив її ніжною синівською любов'ю. Таємно мріяв про відновлення її незалежності.

Поки що він був другою особою в імперії, яка поневолила його країну.

Через двадцять шість років саме він, князь Адам, рід якого походив з Волинської землі, очолить уряд повсталій Польщі. Йому таємно допомагатиме граф Драницький, котрому належали Загоряни. Ця допомога згодом відіб'ється і на долі родини Терещуків.

2. З'ЯВА ДІВИ

Панас побачив її, як викосив уже десь половину болітця. Того року середина осені випала суха, то болотяна вода тільки ледь мочила ноги.

«Ну й добре, мо' погода ще пару днів протримається. То різуха¹ висохне і буде добра поміщина² на зиму для корівки. Може, візьму й сьогодні рядюжку ще не сухої трави, хай вдома підсохне», — так подумав, гленув на ліс, що тепер геть золотавий до болітця підступав, і тут угледів жіночу постать. Скорше, дівочу. Сперше навіть видалося, що то його Парася. Стрепенувся, зирнув пильніше. Али чого б їй сюди йти, тутка їхньої землі нема. Хіба за мохулями³. Не, Парася знає, що тутика мохулі ни ростуть. «Мо' яка дівка, що цього ни відає?» — подумав.

¹ Болотяна трава (діал.).

² Підстилка (діал.).

³ Журавлина, бруслина (діал.).

Дівчина знову майнула між деревами. Ніби кинулася бігти і спинилася. Світла пляма серед жовтого листя. Хто би то вирядився в біле до лісу? Спинилася, і Панасові здалося, мовби щось гукнула, про щось питає чи кличе до себе. Він ступив був крок-другий і тоже спинився. Дівчина враз мовби розчинилася між вільшняком. Не зникла між деревами, а розчинилася. Як туман бува чи відблиск сонця за гарної погоди, який поглинає ліс. Хоча ж Панас добре бачив, що то не якась мара. А таки людина.

Людина!

Вона йшла собі між деревами, йшла і дихала, як людина. Дихала? Хіба звідси можна почути, чи вона дихала? Чого він про те подумав?

Тут його тілом пробіг легенький холодок. Вітер з-за пліч повіяв. Зовсім маленький та холодний. Здавалося, дряпнув кігтем по плечі. То ще більше здивувало. Хіба вітер має кігті, пазурики?

«Я ніц ни боюся, — подумав Панас. — Хай там що».

Він узявся косити далі. Переборював бажання озирнутись. Ат, дурниця, мало що могло угледітися. Мо' сонце грало між деревами... До того ж, він бачив постать попереду себе, не позаду.

Про те, що злякався, матері і братові, звісно, не розкаже. А от Парасці, Парасі, Парасочці, Парочці — чом би і не? Обоє посміються.

Зовсім поруч упав і мовби розсипався, покотився по траві сміх — Парасчин дзеленькотливий сміх, так уміла сміятися тільки вона — підскакував угору і знову падав, мовби ще більшими горошинками. Два запахи любив Панас найбільше — пахучої паруючої землі, яку щойно виорав, і жіночого тіла, не просто жіночого, а саме Парасчиного. Якось було навіть подумав, що на ньому тоже можна вирощувати жито, а ліпше пшеницю, бо тіло було біле, аж сяюче. Та всього його, повністю, у всій красі і привабі, тико і бачив раз, як Параска купалася в Мерезці, — підглянув, дух його полетів, запарував над водою, теплою, як